

URDU DİLİ İLE YAZILAN TÜRKİYE SEYAHATNAMELERİ BİBLİYOGRAFYASI

Arzu ÇİFTSÜREN^{1*}†

¹Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

*asuren@istanbul.edu.tr

†ORCID: 0000-0003-0590-348X

Öz- Edebiyatta bir yazı türü olan seyahatnameler tarih, coğrafya, sosyoloji gibi pek çok alanla yakından ilgilidir. Yazarın bakış açısıyla yazılmış olsa da yazıldığı döneme ışık tutan bu edebi tür tarihsel olayların öğrenilmesine de büyük katkı sağlar. Urdu edebiyatında seyahatname türü ortaya çıktıktan çok kısa bir süre sonra Türkiye ve Türklerle ilgili seyahatnameler ardı ardına yazılmıştır. Özellikle ilk dönemde yazılan seyahatnameler incelendiğinde bu seyahatnameler ışığında Osmanlı toplum yapısından siyasi durumuna kadar pek çok bilgiye ulaşılır. Hindistan Pakistan alt kıtası ile geçmişten bugüne gelen sosyal, kültürel ve siyasi ilişkiler seyahatname türüne aynen yansımış ve Urdu edebiyatında bu türde zengin bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmada özellikle ilk dönem yazılan seyahatnameler incelenecek ve başlangıçtan bugüne kadar Urdu dili ile yazılan Türkiye seyahatnameleri bibliyografyası verilecektir.

Anahtar Kelimeler- Hindistan Pakistan alt kıtası, seyahatname, Urdu Dili, Osmanlı, İstanbul.

THE BIBLIOGRAPHY OF TURKEY TRAVELOGUES WRITTEN IN URDU

Abstract – Travelogue is a genre of writing in literature and it is closely related to many field such as history, geography and sociology. Although written from the perspective of the author travelogues shed light on the period in which they are written and also contribute greatly to the learning historical events. After a short time that travelogue emerged as a literary genre in Urdu literature travelogues on Turkey and Turks have been written repeatedly. Especially when the first period travelogues written on Turkey have been examined lots of information from the the social structure of Ottoman to its political situation are available. Social, cultural and political relations with Indo Pak Subcontinent from the past to the present have reflected to this genre of literature and as a result of this a rich literature on Turkey has been formed. In this article especially first Urdu travelogues written on Turkey will be examined and the bibliography of travelogues of Turkey from the beginning the present will be given.

Keywords – Indo Pak Subcontinent, travelogue, Urdu language, Ottoman Empire, İstanbul.

GİRİŞ

Seyahatname kelimesi sözlük anlamı olarak, bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser anlamına gelmektedir. Gezgin ya da seyyahın gezdiği yerleri, gezdiği coğrafyada görüştüğü kişileri, yaşadığı tarihsel döneme ait muhtelif alanlardaki izlenimlerini yazıya aktardığı metinlerdir. Gezilen coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren unsurları seyahatnamenin içeriğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, edebî bir tür olmasının yanı sıra yazarın bakış açısıyla yazılsa da tarih, coğrafya, toplum bilim, hukuk ve hatta sağlık gibi pek çok bilim dalı ile ilişkili olup aynı zamanda pek çok alana da kaynaklık etmektedir.

Coğrafi keşifler ile başlayan yeni yerler görme arzusu özellikle Batı tarafından aynı zamanda kaynak arayışına dönüşünce ve yeni keşfedilen yollar da uzaklara ulaşımı daha kolay hale getirince Doğu, Batılılar tarafından keşfedilmeye açık hale gelmiştir. Nitekim denizcilik alanında ilerlemiş olan Portekizler, Felemenkler ve elbette İngilizler Doğu'nun kaynaklarından yararlanmak istemiş böylece sömürü düzen de başlamıştır. Hindistan bu düzen içinde sahip olduğu doğal zenginliklerle bütün Batı'nın iştahını kabartan ilk bölgeler arasında yer almıştır. Aynı zamanda Portekizliler ile başlayan Batılı devletlerin bölgeyi istilaları XVI. Yüzyılda İngilizlerin galibiyeti ile sonuçlanmış ve bu tarihten sonra da Hindistan tedrici bir şekilde İngiltere tarafından ele geçirilmiş ve 1947 yılına değin İngilizlerin bölge hâkimiyeti devam etmiştir.

Hindistan Pakistan alt kıtasında 1857 yılında yaşanan Büyük Sipahi Ayaklanması sonucu İngiltere bölgenin tek hâkim gücü olarak yönetimi eline geçirmiş böylece alt kıtada üç asırdır hüküm sürmekte olan Türk soylu Babür Devleti sona ermiştir (Kışmir, 2019, s.109). İngiltere yönetimi ele geçirmekle kalmamış aynı zamanda yüzlerce yıldır aynı topraklarda kardeşçe yaşayan Hindu ve Müslümanlar arasında da kargaşa çıkmasına zemin hazırlamıştır. Başlarda İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesinde birlikte hareket eden Hindu ve Müslüman halk sonrasında birlik olamayacaklarını anlayınca kendilerine ayrı yollar çizmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte alt kıtanın eğitim anlayışında da değişiklikler olmuş, Batı'nın ilminden faydalanılması lüzumunu fark eden entelektüel isimler İngiltere'ye giderek burada eğitim almaya başlamışlardır. Aynı zamanda gerek siyasi gerek ziyaret amaçlı gidilen ülkelerin başında İngiltere yer almıştır.

İngiltere ile bu süreç yaşanırken alt kıtada yüzlerce yıl hüküm sürmüş Türk soylu devletler vesilesiyle Türklere duyulan aşinalık ve sempati duygusu zamanla daha da yoğunlaşarak Hilafet merkezli birlik duygusuna dönüşmüştür. Türklere duydukları sempatinin temeli İslam öncesi dönemlere kadar gitmektedir. İslamiyet sonrası yeni yerleri fethetme ve İslamiyet'i buralara yayma anlayışı ile bölgeye ilk akımlar Türk soylu devlet Gazneliler (963-1186) ile başlamış bu süreçten sonra da Türk neslinden gelen Gurlular (1000-1215), Delhi Sultanlıkları (1206-1526), Dekken Devletleri (Dekken Devletleri 5 devletten oluşmaktaydı: Adilşâhiler (1482-1518), İmâdşâhiler (1490-1572), Beridşâhiler (1492-1619), Nizamşâhiler (1490-1636),

Kutubşâhiler (1512-1687)) ve Babürlüler (1526-1858) ile devam etmiştir. Bölgeye gelen Türk soylu devletler burayı kendilerine yurt bilmişler ve Hint-Türk kültürüne ait sayısız ürün bırakmışlardır. Hatta Türkçe "ordu" kelimesinden türemiş bir dil olan "Urdu"nun bizi kendisi de Türkçedir ve Hint-Türk kültürüne ait en büyük mirastır. Aynı coğrafyada bir arada yaşamının verdiği aşinalık duygusu, Osmanlı'nın Hilafeti ele geçirmesiyle zamanla bağıllık duygusuna dönüşmüş, Sırp İsyanı ile başlayan süreçten itibaren Kırım ve 93 Harpleri, Trablusgarb ve Balkan Savaşları ile devam eden Osmanlı'nın yaşadığı mağlubiyet silsilesinde alt kıta Müslümanları yüzünü Osmanlıya çevirmiş ve maddi manevi yardımda bulunabilmek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Hindistan Pakistan alt kıtası ile Türkler arasında var olan bu kültürel, sosyal ve dinî bağ alt kıtanın edebi ürünlerine de yansımıştır ve özellikle 93 Harbinden sonra Urdu dili ile yazılan nazım ve nesir türündeki ürünlerde Türklere ilgili hatırı sayılır bir literatür bulunmaktadır.

Urdu dili ile Türklere ilgili yazılan edebi türlerden biri de seyahatnamelerdir. Hindistan Pakistan alt kıtasından Osmanlı topraklarına/ Türkiye'ye gelen ilk seyyahların üç şekilde burayı ziyaret ettiklerini ve seyahatnamelerinde yer verdiklerini görmekteyiz. Bir kısım seyyah, aslında II. Abdülhamid'in dış politikasının ve İslâm birliği görüşünün bir yansıması olarak, İslâm ülkeleri arasında koordinasyonu sağlamak ve İslam ülkelerinin içinde bulunduğu durumu görmek için Mısır, Türkiye ve Şam'ı ziyaret etmiş; bir kısım seyyah Avrupa ülkelerini gezdikten sonra Türkiye'ye uğramış ve seyahatnamesinde diğer ülkelerle birlikte Türkiye'ye de yer vermiş; bir kısım seyyah ise bizzat Türkiye'yi ziyaret ederek seyahatnamesini baştan sona Türkiye hakkında yazmıştır. İlk dönemlerde alt kıta insanını Türkiye'ye ya da İstanbul'a seyahat ettiren unsurlar arasında yukarıda da belirttiğimiz sempati ve bağıllık duygusunun yanı sıra İslam ülkelerinin durumundan haberdar olup bu ülkeler arasında koordinasyon sağlama düşüncesi ve Müslüman olsun olmasın tüm toplumlar arasında dillere destan olup hakkında hadis-i şerif bulunan İstanbul'u görme arzusu gibi sebepler sayılabilir. Zaten bütün bu sebepler dolayısıyla ki Urdu dilinde seyahatname türü başladıktan çok kısa bir süre sonra Türkiye seyahatnameleri peşi sıra yazılmıştır.

Elbette genel anlamda alt kıtadan ya da alt kıtaya yapılan seyahatlerin artmasında İngiltere'de Londra Southampton ve Liverpool ile Hindistan'da Bombay, Kalküta ve Madras arasında konulan vapur seferlerinin etkisini atlamanın gerekmektedir (Wasti, 2014, s. 9-19). İngiltere'nin alt kıtayı ele geçirmesiyle İngiliz askeri subayların, sivil personelin, işadamlarının seyahat ihtiyaçlarını gidermek için vapur seferleri zorunluluk haline gelmiş ve bunun sonucu olarak alt kıtanın zengin ve nüfuzlu kişileri de eğitim, iş ve turizm için Avrupa'ya gitmeye başlamışlardır. Ayrıca alt kıta Müslümanları tarafından Umre ve Hac ziyaretleri gerçekleştirilmekte, Hindistan'a giden ya da Hindistan'dan gelen buharlı gemiler genellikle Arabistan ve Mısır gibi Osmanlı kontrolü altındaki bölgelerden geçtiği için alt kıta Müslümanları Umre ziyaretleri sonrasında İstanbul'a gelerek

burayı da gezmekte ve gözlemlerini seyahatname olarak kaleme almaktaydılar. Nitekim ünlü hukuk adamı Hamidullah Han ve eşi Begüm Ser Bülend Jeng'in ayrı ayrı yazıp neşrettikleri seyahatnameler Umre dönüşü İstanbul'a gelerek buradaki gözlemlerini kaleme aldıkları eserlerdir (Arif, 2019, s.152).

URDU DİLİ İLE YAZILAN TÜRKİYE SEYAHATNAMESİ

Urdu dili ile ilk seyahatname Yusuf Hân Kambalpûş tarafından 1837 yılında Londra gözlemlerini kaleme aldığı "Acaibât-ı Freng" isimli eseridir (Sadid, 1987, s. 112). Urdu dili ile yazılmış ilk Türkiye seyahatnamesi ise 1885 yılında Nevvab Muhammed Ömer Han (Muhammed Ömer Ali Han Vahşi) tarafından kaleme alınan "Aine-i Freng" (Batı'nın Aynası) adlı eserdir. 1883 yılında gerçekleştirdiği Londra, Paris, İtalya, İspanya, Avusturya, İsviçre ve Türkiye gezilerini kapsar. Bu eserin Türklerle ilgili Urdu diliyle yazılmış ilk seyahatname olması dışında gerek edebî gerekse bilgilerin belli bir düzen çerçevesinde sunulması açısından bir cazibesi yoktur. Ömer Han, İngiliz yönetimi Hindistan'ında Bhopal eyaletine bağlı Basoda bölgesinin nevvabıdır. 1864-1896 yılları arasında nevvablık yapmış, ömrünün yaklaşık 50 yılını seyahatle geçirmiş ve müşahedelerini seyahatname şeklinde kaleme almıştır. Döneminin en çok seyahatname yazan kişisidir (Sadid,156). 109 sayfalık "Aine-i Freng"adlı seyahatnamesinde 80-95. sayfalar olmak üzere 15 sayfası Türkiye gezisi hakkındadır. Bu gezi esnasında Çanakkale, İstanbul ve İzmir'i gezmiştir. İstanbul'u görme isteğini şu sözlerle ifade ederek İstanbul'la ilgili şu genel bilgileri verir:

"Gönlümde ne zamandır burayı görme arzusu vardı. Binlerce şükürler olsun bugün arzum gerçekleşti. Bu şehir İslam şehridir. Bu şanlı şehre İstanbul, Konstantiniye denir. 3 bölüme ayrılmıştır ve Marmara denizi ile çevrilidir. İlk kısım İstanbul'dur. İkinci kısım Beşiktaş'tan, Galata, Tophane, Beyoğlu ve Kasımpaşa'ya kadar olan kısım. Diğer kısım ilk iki kısma göre küçük olan ve Asya kıtasında bulunan Üsküdar'dır. Burada bulunan deniz ileride Karadeniz ile birleşmektedir." (Hân, 1885,s.81)

İstanbul ile ilgili bölümü anlatırken, üç tarafının denizle çevrili olduğunu, önceden kilise olup İstanbul'un fethiyle camiye dönüştürülen Ayasofya'nın burada bulunduğunu, Bâb-ı Âli, Sultanahmet Camii, Beyazıt Camii ve karşısında bulunan Harbiye Nezaretinden bahseder ve Beyazıt Camii'nin önünde geniş bir meydan bulunduğunu ve burada beş-altı bin askerin talim yaptığını anlatır. Nuruosmaniye Camii, Fatih Camii ve Sultan Selim Camiinden bahseder.

Üsküdar için pazar ve bahçeler dışında burada anlatmaya değer bir şey bulamadığını belirtir.

Üçüncü bölümü anlatırken, Beşiktaş'ta Sultan sarayının deniz kenarında olduğunu, Londra'da tren ne kadar çoksa burada da kayıkların o kadar çok olduğunu burada bulunan Mecidiye Camiinde padişahın Cuma namazlarını eda ettiğini, Tophane'de her çeşit topun olduğunu ve bayram ya da başka

özel günlerde ilk buradan top atıldığını, bu bölgede tramvay olduğunu ve bu trenin Galata ve Kasımpaşa'ya kadar gittiğini belirtir. Beyoğlu'nun tepelik bir alanda olduğunu, burada genelde yabancıların yaşadığını ve İngiliz sefarethanenin burada bulunduğunu ve buranın Londra, Paris kadar temiz olduğunu ifade eder. Galata ve İstanbul arasında demirden yapılmış iki köprü olduğunu, Galata'da oldukça yüksek bir kule bulunduğunu ve şehirde bir yangın olduğunda buradan gözlenerek top atılıp bütün şehre duyurulduğunu ve itfaiye çalışanlarının giderek ateşi söndürdüğünü anlatır.

Türk trenlerini görmek için Ayestefonos'a (Yeşilköy) gider. Buradan trene biner ve trenin Makriköy (Bakırköy), Davutpaşa, Samatya ve Yedikule'den geçtiğini belirtir. Trenin Ayestefonos'tan Çatalca üzerinden Edirne'ye kadar gittiğini söyler.

İstanbul'un kavunu ile beyaz ve kırmızı üzümünün çok lezzetli olduğundan bahseder. Bütün mezarlara servi ağacı dikildiğinden mezarlıkların adeta servi bahçesi gibi olduğunu söyler.

Ayrıca İstanbul'da Ramazan ve Kurban bayramlarında her caminin meydanında pazar kurulduğundan ve arife günleri ikindi vaktinden bayram sonuna kadar namaz vakitlerinde her tophaneden 21 pare top atışı yapıldığından ve top atıldıktan 1 saat içinde kara ve denizde anlatılamayacak muazzam bir görüntü olduğundan bahseder.

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü gibi Türklerle ilgili yazılmış ilk Urduca seyahatnamede seyyah genel olarak İstanbul'la ilgili genel bilgiler vermektedir. Oysa hemen akabinde Şibli Numânî tarafından yazılan ve Yusuf Karaca tarafından Türkçeye de tercüme edilmiş olan "Anadolu, Suriye, Mısır seyahatnamesi" adlı seyahatnamede muhtelif konularda yazıldığı dönemi yansıtan pek çok bilgi bulunmaktadır ve Urdu dili ile Türkler hakkında yazılmış seyahatnameler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.¹ Şibli İslâm ülkelerinin içinde bulunduğu sancılı sürecin ilim ve bilimden uzak düşerek cahilleşen ve böylece özellikle Batılı güçlerin elinde maşa haline gelen Müslüman toplumların eğitim konusunda hiçbir şey yapmamalarına bağlamaktadır. Özellikle alt kıta Müslümanları yüzlerce yıldır tedrici ve stratejik olarak İngilizlerin esaretinde yaşamışlar ve bölgede İngilizler tarafından misyonerlik faaliyetleriyle yeni okullar açılırken, Müslümanlar pozitif bilimlerden uzak klasik eğitim anlayışında devam etmişlerdir. Üstelik İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri asırlardır bir arada yaşayabilmeyi başarmış Hindu ve Müslümanlar arasında düşmanlık baş göstermesine sebebiyet vermiştir. Şibli'nin nazarında bütün bunların sebebi ise Müslümanların eğitimden yoksun, geri kalmış cehalet içindeki halleridir.

Şibli Aligarh'da bir yandan ders verirken bir yandan da "İslam kahramanları" adıyla yazacağı bir dizi eserler ile gençleri mazisine karşı bilinçlendirerek onlarda İslam şuurunu oluşturmak istemiştir. Bu vesileyle de Laknov, Bhopal,

¹ Türklerle ilgili yazılan Urduca seyahatnameler için bkz: Recep Durgun, "Urdu Dilinde Yazılmış Türkiye Seyahatnameleri", SUTAD, Güz 2017, 325-337..

Allahabad gibi alt kıtanın çeşitli bölgelerindeki kütüphanelere giderek araştırmalar yapmış ama buradan elde ettiği bilgileri yetersiz bularak özellikle İstanbul ve Kahire'deki kütüphanelerden de istifade etmek istemiştir. Dolayısıyla Şibli'nin seyahatinin görünürdeki amacı budur. Oysa Şibli'nin seyahatinin asıl amacı İslam ülkeleri ile iletişim ve koordinasyon sağlamaktır.

Şibli'nin seyahatnamesinde Türkiye ve Türklerle ilgili oldukça geniş bilgiler bulunur. Seyahatnamede Türklerle ilgili bölüm, "İstanbul'un Kısa bir Tarihçesi", "Modern Eğitim ve Yüksek Okullar", "Eski Tarz Eğitim ve Medreseler", "Basmevleri", "Kütüphaneler", "Dergâhlar ve Zaviyeler", "Camiler", "Yeniçeri Olayı", "Müzeler", "Gezi Yerleri", "Muharrem (Kerbela Olayı Yıldönümü)", "Selamlık Merasimi", "Türklerin Ahlak, Adet ve Toplum Yapıları", "İstanbul'daki Hindistanlılar ve Dostlarım", "Gazi Osman Paşa ile Tanışmam ve Mecidi Nişanı Verilmesi" gibi başlıklar altında ele alınmıştır.

İlk dönem seyyahlar aslında gazeteci ya da alt kıtada nüfuz sahibi etkin kişilerdir. Nitekim Şibli Numani alt kıtanın eğitim hareketinin öncülerindedir ve aynı zamanda bugün bile kaynak teşkil eden pek çok İslamî eser kaleme almıştır. Yine Türkiye ile ilgili seyahatname yazan Şeyh Abdülkadir, Abdurahman Amritsarî, Münşi Mahbub Alem gibi seyyahlar aslında at kıtada söz sahibi gazetecilerdendir ve Mahzen, Observer, Paisa Ahbar gibi dönemin en önde gelen gazetelerin de imtiyaz sahipleridir. Seyahatleri esnasında gözlemlerini öncelikle gazetelerinde neşretmişler sonrasında ise seyahatname türünde kitap olarak yayımlamışlardır. Böylece alt kıtada Türkler lehine bir kamuoyu oluşturmuşlardır.

Bhopal Hükümdarı Şah Cihan Begüm 1901'de tahta çıktığında ilk resmi ziyaretini İstanbul'a yaptı ve II. Abdülhamit'e değerli hediyelerle gelerek bağlılığını bildirdi. Sonrasında 1911 yılında çıktığı Avrupa gezisi dönüşü yine İstanbul'a uğrayarak bu kez gözlem ve müşahedelerine dair notları o dönem henüz 10 yaşında olan ve geziye eşlik eden müstakbel gelini Mumina Sultan'a tutturmuş sonrasında da bu notlar seyahatname şeklinde yayımlanmıştır (Banu, 1915)

Yine Hindistan'ın Maharaştra eyaletine bağlı Cancira bölgesi prensesi olan Nazlı Rafia Begüm 1908 yılında gerçekleştirdiği Avrupa seyahati dönüşü İstanbul'a uğramış ve bu seyahati seyahatname olarak kaleme alınmıştır (Fatimah, 2011, s. 30).

Osmanlı döneminde yazılan seyahatnamelerde genellikle Çanakkale, İstanbul, İzmir ve Edirne konu edilirken yakın dönemde yazılan seyahatnamelerde çoğunlukla İstanbul ve Mevlana'nın makamı Konya ile bunların yanı sıra İzmir, Antalya, Nevşehir, Bursa, Adana ziyaret edilen ve seyahatnamelerde yer verilen şehirler arasındadır.

Kimi seyyahlar Türkiye'yi her ziyaret ettiklerinde seyahatname yazmış, böylece aynı yazar tarafından Türkiye ve Türklerle ilgili muhtelif tarihlerde yazılmış farklı sayıda seyahatnameler bulunmaktadır. Bu yazarlardan biri Hekim

Muhammet Said'tir. Muhtelif zamanlarda gerçekleştirdiği seyahatlerini içeren 4 Türkiye seyahatnamesi bulunmaktadır ve bu seyahatnamelerden 3 tanesini çocuklara yönelik yazmıştır (Çiftsüren, 2015, s.50-61).

Türkiye ile ilgili Urdu dilinde yazılan telif eserler dışında İngilizce'den tercüme edilen eserler de vardır. Georgina Marks Muller 1896 tarihinde İngiliz Sefarethanesinde çalışan oğlunu görmek için eşiyle birlikte İstanbul'a seyahat etmiş ve bu seyahatini "Letters from Constantinople" adıyla 1897 yılında yayımlamıştır². Bu eser Seyid Reşidu'd-din Mevduki tarafından 1902 yılında "Siyahat-e Qustuntinia" adıyla Urdu diline tercüme edilmiştir (Cuddon, 1960).

J. A. Cuddon'un 1960 yılında yayımladığı "The Owl's Watchsong: A Study of Istanbul" adlı seyahatname, "İstanbul: Târîhi aur Rômânî Şehr" (İstanbul: Tarihi ve Romantik Bir şehir) adıyla Muhammed Ahsen Batt tarafından Urducaya tercüme edilmiş ve 2004 yılında Jumhuri Publication tarafından yayımlanmıştır.

Mirza Hamid Beg tarafından 1999 yılında Lahor'da yayınlanan "Urdu Safarnamey ki Muhtasar Tarih" (Urduca Seyahatnamelerin Kısa Tarihçesi) isimli kitapta İngiliz Prensisi Annie Elizabeth de Lusignan tarafından yazılmış ve Amritsar'da bulunan Vekil gazetesi editörü tarafından 1893 yılında Urducaya çevrilmiş bir seyahatnamenin ismi yer almaktadır (Beg, 1999). Bu seyahatname "Ahdu'l-Hukumu't-l-Sultan Abdulhamid Han Sâni el-Gazi Turki" (Türk Padişahı Gazi II. Abdülhamid Han'ın Hükümdarlık Dönemi) adıyla Urducaya çevrilmiştir³.

Yine Hamid Beg'in mezkûr eserinde "Kemal-i Turkî" ismiyle 1935 yılında Lahor'da Muhammed İnşauallah Han tarafından Urducaya tercüme edilen ancak yazarı bilinmeyen bir seyahatnamenin adı geçmektedir (Beg, 1999, s.23).

Bütün bu bilgiler ışığında mevcut araştırmalarımız doğrultusunda Türkiye ve Türklerle ilgili Urdu dilinde yazılmış seyahatnameler aşağıdaki gibidir:

- 1) Nevvab 'Omar Hân, Safarnâmah-i Â'ınah-ı Frang, Maṭba' Muṣṣî Naval Kişör, Lakhnov 1885.
(نواب عمر خان، سفرنامه آینه فرنگ، مطبع منشی نول کشور، لکھنؤ ۱۸۸۵)
- 2) Şibli Nu'mânî, Safarnâmah-i Rûm u Mısr u Şâm, Kōumî Pirēs, Dehlî 1894.
(شبلې نعمانی، سفرنامه روم و مصر و شام، قومی پریس دہلی، ۱۸۹۴)
- 3) Moulavî 'Abdurrahman Amritsarî, Safarnâmah-ı Bilâd-ı İslâmiyah, Mufid 'Âm Prēs, Lâhor 1908

² Bu kitap, 1978 yılında Tercüman Gazetesinin 1001 Temel Eser serisinin 131. Kitabı olarak Afife Buğra Tarafından "İstanbul'dan Mektuplar" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

³ Mirza Hamid Beg'in seyahatname olarak verdiği bu esere başka bir kaynaktan rastlayamadık. Ancak yine İngiliz Prensisi Annie Elizabeth de Lusignan tarafından yazılmış 1889 yılında Londra'da basılmış olan "The Twelve Years' Reign of His Imperial Majesty Abdul Hamid II. Sultan of Turkey" isimli Abdülhamid dönemini anlatan eser Muhammed İnşauallah tarafından 1897 yılında "Bist sâlah 'ahd-i hukûmat: A'lâ hazrat Amîrulmominîn khalîfatulmuslimîn hâfizullharmain shari'fain Sulṭānulmu'azzam valmukarram Maulānâ al-Sulṭān 'Abdul Hamid Khān sāni al- Ghāzî ayyadullah biddîn Shahinshāh-i Turkî" adıyla Urducaya tercüme edilmiştir.

- (مولوی عبدالرحمن امرتسری، سفرنامہ بلاد اسلامیہ، مفید عام پریس، لاہور ۱۹۰۵)
- 4) Şeyh 'Abdulkâdir, Makâm-ı Hîlâfet (Safar-ı İstanbul kē Hâlât), Maḥzan Prēs, Dehlî 1906.
(شیخ عبدالقادر، مقام خلافت (سفر استنبول کے حالات)، مخزن پریس، دہلی ۱۹۰۶)
- 5) Munşî Maḥbûb Âlem, Safarnâmah-ı Yûrop (Bilâd-ı Rûm u Mısr u Şâm), Lâhor 1908.
(منشی محبوب عالم، سفرنامہ یورپ (بلاد روم و مصر و شام)، لاہور ۱۹۰۸)
- 6) Nâzlı Rafî'ah Sultân, Seyr-i Yûrop, Yunyın Aştım Prēs, Lâhor 1908.
(نازلی رفیعہ سلطان، سیر یورپ، یونین اسٹیم پریس، لاہور ۱۹۰۸)
- 7) Aḥtar Ḥamîdîyah Begum Ser Bulend Cang, Dunyâ 'Aurât kî Naẓar meyn, Ḥâce Barkî Pirēs, Dehlî 1910.
(اختر حمیدہ بیگم سر بلند جنگ، دنیا عورت کی نظر میں، خواجہ برقی پریس، دہلی، ۱۹۱۰)
- 8) Muḥammad Ḥamidullah Ḥân (Sar Bulend Cang), Safarnâmah-ı Qoştantiniyyah, Qasim Pirēs, Ḥaydarâbad Dekken, 1911.
(محمد حمید اللہ خان سر بلند جنگ، سفرنامہ قسطنطنیہ، قاسم پریس، حیدر آباد دکن، ۱۹۱۱)
- 9) Ḥâce Ğulâm Saqlm, "Rûznâmçe-i Sayâhat", Ticarefî Pirēs Mirath, 1912.
(خواجہ غلام ظہیر، روزنامہ سیاحت، تجارتی پریس، میرٹھ، ۱۹۱۲)
- 10) Şâh Bânu, Seyâhat-ı Sultânî, Mufid 'Âm Pirēs, Âgrah 1915.
(شاہ بانو، سیاحت سلطانی، مفید عام پریس، آگرہ ۱۹۱۵)
- 11) 'Aṭīyah Feyzî, Zamanah-ı Taḥşil, Mufid 'Âm Pirēs, Âgrah 1921.
(عطیہ فیضی، زمانہ تحصیل، مفید عام پریس، آگرہ ۱۹۲۱)
- 12) Navvâb Bahâdur Yâr Cang, Seyâhat-i Memâlik-i İslâmiyyah (Navvâb Bahâdur Yâr Cang kâ Rôznâmça), Bahadur Yâr Cang Akadmi, Karaçi 1931.
(نواب بہادر یار جنگ، سیاحت ممالک اسلامیہ (نواب بہادر یار جنگ کا روزنامہ)، بہادر یار جنگ اکادمی، کراچی ۱۹۳۱)
- 13) Maḥmudah 'Uşmân Ḥaydar, Muşâhadat-ı Bilâd-ı İslâmiyyah, Maşhûr Âfset Pirēs, Karaçi 1932.
(مجید عثمان حیدر، مشاہدات بلاد اسلامیہ، مشہور آفست پریس، کراچی ۱۹۳۲)
- 14) Muḥammad 'Abdu'l-Ḥabîr, Safarnâmah-ı Bilâd-ı İslâmiyyah, Medînah Pirēs Bicnûr, India 1936.
(محمد عبد الحیبر، سفرنامہ بلاد اسلامیہ، مدینہ پیرس بجنور، انڈیا ۱۹۳۶)
- 15) Ḥâce Ahmed 'Abbâs, Musâfir kî Dai'ri, Hâlî Pablişing Haus, Dehlî 1940.
(خواجہ احمد عباس، مسافر کی ڈائری، حالی پبلشنگ ہاؤس، دہلی ۱۹۴۰)
- 16) Ḥakîm Muḥammad Sa'id Dahlavî, Turkî, Yugoslâviyah, Âştaryâ aûr Sûi'zerland kē Hâlât-ı Safar, Hamdard Akadmi, Karaçi 1960.
(حکیم محمد سعید دہلوی، یورپ نامہ: ترکی، یوگوسلاویہ، آسٹریا اور سوئٹزرلینڈ کے حالات سفر، ہمدرد اکادمی، کراچی ۱۹۶۰)
- 17) 'Abdullâh Mulk, Konyâh sē Çand Ḥuṭuṭ, Lahor 1961.
(عبدالله ملک، کونیہ سے چند خطوط، لاہور ۱۹۶۱)
- 18) Şerîf Fârûk, Atâturk kē Vaṭan meyn, İdârâh-ı Adbiyât-ı Nou, Lahor 1961.
(شریف فاروق، اتاترک کے وطن میں، ادارہ ادبیات نو، لاہور، ۱۹۶۱)
- 19) Mumtâz Aḥmed Ḥân, Cahân-numâ, Maktabah Akdâm, Lahor 1963.
(ممتاز احمد خان، جہان نما، مکتبہ اقدام، لاہور ۱۹۶۳)
- 20) Ḥaydar 'Alî Ḥân, Safar-ı Qoştantiniyyah, Sar-farâz Kōumî Pirēs, Lakhnov 1963.
(حیدر علی خان، سفر قسطنطنیہ، سر فراز قومی پریس، لکھنؤ ۱۹۶۳)
- 21) 'Abdul Ḥamîd Ḥân, Safarnâmah-ı Maḥâmât-ı Muḥaddasah, Firûsan, Lahor 1969.
(عبدالحمید خان، سفرنامہ مقامات مقدسہ، فیروز سنز، لاہور ۱۹۶۹)
- 22) 'Atâ'ul Ḥak Kâsimî, Şouk-ı Âvargî, Nasta'lik Maṭbûâ't, Lahor 1970.
(مفتی محمد تقی عثمانی، دنیا مرے آگے، مکتبہ معارف القرآن، کراچی ۱۹۹۰)
- (عطاء الحق قاسمی، شوق اورگی، نستعلیق مطبوعات، لاہور ۱۹۷۰)
- 23) Camîl Şabâ, Safar hē Şart.!: Safarnâmah-ı İrân, Irâk aur Turkiyah, Alḥamrâ Akadmi, Lahor 1970.
(جمیل صبا، سفر بے شرط! : سفرنامہ ایران، عراق اور ترکیہ، الحمرا اکادمی، لاہور ۱۹۷۰)
- 24) Ḥalîl Ahmed Ḥamîdî, Turkî Qadim u Cadid, Islâmik Publikeyşinz, Lahor 1972.
(خلیل احمد حمیدی، ترکی قدیم و جدید، اسلامک پبلی کیشنز، لاہور ۱۹۷۲)
- 25) Ibn-i İnşâ, Donyâ Gôl hē, Lahor Akadmi, Lahor 1972.
(ابن انشاء، دنیا گول ہے، لاہور اکادمی، لاہور ۱۹۷۲)
- 26) Mustanşar Ḥuseyin Taṭar, Niklê Teyrî Talâş mē, Sang-ı Mîl Publikeyşinz, Lahor 1972.
(مستنصر حسین تاتار، نکلے تیری تالاش میں، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور ۱۹۷۲)
- 27) Vacâhat 'Alî, Cab mē nē Turkî Dêkhâ, Maktabah-ı Sayâhat, Karaçi 1973.
(وجابت علی، جب میں نے ترکی دیکھا، مکتبہ سیاحت، کراچی ۱۹۷۳)
- 28) Ibn-i İnşâ, Âvarah-gird kî Dai'ry (Safarnâmah), Camâl Pirēs, Delhî 1974.
(ابن انشاء، آوارہ گرد کی ڈائری (سفرنامہ)، جمال پریس، دہلی ۱۹۷۴)
- 29) Naşât Maḥbûl, Turkî Eyk Naẓar mē, Naşât Publikeyşinz, Râvalpindî 1975.
(نشاط مقبول، ترکی ایک نظر میں، نشاط پبلی کیشنز، راولپنڈی ۱۹۷۵)
- 30) Muḥammad Ḥamzah Fârûkî, Zaman aur Makaan aur bhî heyñ, Nafis Akadmi Afset Printirz, Karaçi 1978.
(محمد حمزہ فاروقی، زمان اور مکان اور بھی ہیں، نفیس اکادمی آفست پرنٹرز، کراچی ۱۹۷۸)
- 31) Şâlîḥah 'Âbid Ḥuseyin, Rah Navard-ı Şouk, Libertî Art Pirēs, Naî Dehlî 1979.
(صالحہ عبد حسین، رہ نورد شوق، لبرٹی آرٹ پریس، نئی دہلی ۱۹۷۹)
- 32) Begum Aḥtar Riyâz Şeyh, Sayr u Safar, Sindh Sagar Akadmi, Lahor 1981.
(بیگم اختر ریاض شیخ، سیر و سفر، سندھ ساگر اکادمی لاہور ۱۹۸۱)
- 33) Begum Aşraf Eyûb, Kurra-i Arz kî Seyr-gahîñ, Eys-tî Printirz, Râvalpindî 1982.
(بیگم اشرف ایوب، کرہ ارض کی سیرگاہیں، ایس ٹی پرنٹرز راولپنڈی، ۱۹۸۲)
- 34) Muḥammad Sa'id, İstanbul, Kōumî Kutub-hânah, Lahor 1983.
(محمد سعید، استنبول، قومی کتب خانہ، لاہور ۱۹۸۳)
- 35) Muḥammad Aḥtar Mamûnkâ, Paris 205 Kilomeṭir (Sayahatnâmah), Sang-ı Mîl Publikeyşinz, Lahor 1984.
(محمد اختر مومنکا، پیرس 205 کلومیٹر (سیاحتنامہ)، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور ۱۹۸۴)
- 36) Calâl'ad-dîn Aḥmed Şiddîkî, Zaytûn kē Sâyē meyn: Safarnâmah-ı Turkî, Karvân-ı Adab, Multan 1984.
(جلال الدین احمد صدیقی، زیتون کے سائے میں: سفرنامہ ترکی، قروان ادب، ملتان ۱۹۸۴)
- 37) 'İbâdat Birelvî, Turkî meyn Dô Sâl, Idâra-ı Adab u Tankid, Lahor 1986.
(عبادت بریلوی، ترکی میں دس سال، ادارہ ادب و تنقید، لاہور ۱۹۸۶)
- 38) Ḥamzah Fârûkî, Safar-âşûb, Maktabah-ı Uslûb, Karaçi 1987.
(حمزہ فاروقی، سفر آشوب، مکتبہ اسلوب، کراچی ۱۹۸۷)
- 39) Şureyya Ḥuseyin, Pîrs u Paris, Mo'azam Printing Pirēs, Lahor 1988.
(ثریا حسین، پیرس و پاریس، معظم پرنٹنگ پریس، لاہور ۱۹۸۸)
- 40) Ḥakîm Muḥammad Sa'id, Yē Turkî hē, Hamdard Fâundeşin Pirēs, Karaçi 1990.
(حکیم محمد سعید، یہ ترکی ہے، ہمدرد فاؤنڈیشن پریس، کراچی ۱۹۹۰)
- 41) İrşâd Aḥmed Ḥakâni, Bastî Bastî Nagar Nagar, Cang Pablişirz, Lahor 1990.
(ارشاد احمد حقانی، بستی بستی نگر نگر، جنگ پبلشرز، لاہور ۱۹۹۰)
- 42) Zafar İkbâl Bhaṭî, Maulânâ Rûm kē Deys mē, Maktabah-ı 'Al'ia'h, Lahor 1990.
(ظفر اقبال بھٹی، مولانا روم کے دیس میں، مکتبہ علیہ، لاہور ۱۹۹۰)
- 43) Muftî Muḥammad Takî 'Uşmânî, Dunyâ Merē Âgē, Maktabah Ma'arifu'l Qurân, Karaçi 1990.
(مفتی محمد تقی عثمانی، دنیا مرے آگے، مکتبہ معارف القرآن، کراچی ۱۹۹۰)

- 44) Ağâ Suheyl, Ufuq tâ be Ufuq, Pakistan Books and Lit'rêri Saundz, Lahor 1990.
(اغا سہیل، افق تا بہ افق، پاکستان بکس اینڈ لٹریچر سائونڈز، لاہور ۱۹۹۰)
- 45) Hâkîm Muḥammad Sa'îd, Sa'îd Sayyâh Turkî mē, Hamdard Fâundeyşin Pirēs, Karaçi 1992.
(حکیم محمد سعید، سعید سیاح ترکی میں، ہمدرد فاؤنڈیشن پریس، کراچی ۱۹۹۲)
- 46) Qudsīyah Quddusī, Gird-i Safar, Peşâvar 1994.
(قدسیہ قدسی، گرد سفر، پشاور، ۱۹۹۴)
- 47) 'Azîz 'Alî Şeyḥ, Sa'dî aur Atâturk kē Deys mē, Fikşin Hâus, Lahor 1994.
(عزیز علی شیخ، سعیدی اور اتاترک کے دیس میں، فکشن ہاؤس، لاہور ۱۹۹۴)
- 48) Seyîd Zâhid 'Alî Vâstî, Şubḥ İstanbul Şâm Dimâşk, Beacon Books, Multan 1995.
(سید زاہد علی واسطی، صبح استنبول شام دماشک، بیکن بکس، ملتان ۱۹۹۵)
- 49) İktidâr Aḥmed, Zubân-ı Yâr-ı Men Turkî, Maktabah Vaḥdat-i Millî, Lahor 1995.
(اقتدار احمد، زبان یار من ترکی، مکتبہ وحدت ملی، لاہور ۱۹۹۵)
- 50) Seyîd Abu'l-Ḥasan 'Alî Nadvî, Dô Haftē Turkî mē, Maclis-i Taḥkîkât u Naşrîyat-ı İslâm, Lakhnov 1996.
(سید ابوالحسن علی ندوی، دو ہفتے ترکی میں، مجلس تحقیقات و نشریات اسلام، لکھنؤ ۱۹۹۶)
- 51) Muḥammad Dâud Ṭâhir, Safar Zindgî hē, Firûsansz Limited, Lahor 1998.
(محمد داؤد طاہر، سفر زندگی ہے، فیروسنز لمیٹڈ، لاہور ۱۹۹۸)
- 52) Hâkîm Muḥammad Sa'îd, İstanbul kâ Âḥîrî Safar, Hamdard Fâundeyşin Pirēs, Karaçi 1999.
(حکیم محمد سعید، استنبول کا آخری سفر، ہمدرد فاؤنڈیشن پریس، کراچی ۱۹۹۹)
- 53) Ğulâm Ḥuseyîn Zûlfikâr, İstanbul Turkiyah: Safar-ı Ğuzûr mē, Lahor 2001.
(غلام حسین ذوالفقار، استنبول ترکیہ: سفر حضور میں، لاہور ۲۰۰۱)
- 54) Kamar 'Alî 'Abbâsî, Turkî mē 'Abbâsî, Welcome Book Limi teḍ, Karaçi 2002.
(قمر علی عباسی، ترکی میں عباسی، ویلکم بک لیمرٹڈ، کراچی ۲۰۰۲)
- 55) Muḥammad Ḥamzah Fârûkî, Qayd-ı Maḳam sē Guzar (Maşriḳ u Mağrib ka Safarnamah), Akaḍmî Baz-yâft, Karaçi 2005.
(محمد حمزہ فاروقی، قید مقام سے گزر (مشرق و مغرب کا سفرنامہ)، اکادمی بازیافت، کراچی ۲۰۰۵)
- 56) İftihâr Aḥmed Ḥâfîz Kâdrî, Bârgâh-ı Pîr Rûmî mē, Râvalpindî 2006.
(افتخار احمد حافظ قادری، بارگاہ پیر رومی میں، روالپنڈی)
- 57) İftihâr Aḥmed Ḥâfîz Kâdrî, Ziyârat-ı Turkî (Taḥrîr u Taşâvîr kē Â'inah mē), Râvalpindî 2008.
(افتخار احمد حافظ قادری، زیارت ترکی (تحریر و تصاویر کے آئینے میں)، روالپنڈی ۲۰۰۸)
- 58) Muḥammad Mubaşir Naẓîr, Safarnamah-ı Turkî, 2009.
(محمد مبشر نذیر، سفرنامہ ترکی، ۲۰۰۹)
- 59) Ca'far Ḥasan Mubârek, Apnē Istanbûl mē: Safarnamah-ı Turkî, Mişâl Pablişîrz, Faysalâbâd 2010
(جعفر حسن مبارک، اپنے استنبول میں: سفرنامہ ترکی، مثال پبلشرز، فیصل آباد ۲۰۱۰)
- 60) Muftî Muḥammad Taḳî 'Uşmânî, Cihân-ı Didah (Bis Mulkûn ka Safarnamah), Maktabah Ma'arif al Qurân, Karaçi 2010.
(مفتی محمد تقی عثمانی، جہان دیدہ (بیس ملکوں کا سفرنامہ)، مکتبہ معارف القرآن، کراچی ۲۰۱۰)
- 61) Muḥammad Ḥâlid Aḥtar, Macmu'ah-ı Muḥammad Ḥâlid Aḥtar (Safarnamah), Oxford University Pirēs, Karaçi 2011.
(محمد خالد اختر، مجموعہ محمد خالد اختر (سفرنامہ)، اوکسفورڈ یونیورسٹی پریس، کراچی ۲۰۱۱)
- 62) Şeyḥ Zûlfikâr Aḥmed, Dilûn kē Fâtih kē Deys mē, Mahtabah al Faḳîr, Faysalâbâd 2011.
(شیخ ذوالفقار احمد، دلوں کے فاتح: سلطان محمد فاتح کے دیس میں، مکتبہ الفقیر، فیصل آباد ۲۰۱۱)
- 63) Farîd Aḥmed Paraçâ, Safarnamah-ı Turkî, Sang-i Mîl Pablikeyşinz, Lahor 2012.
(فرید احمد پراچہ، سفرنامہ ترکی، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۱۲)
- 64) Maulânâ Seyîd Salmân Ḥaseynî Nedvî, Maulânâ 'İsa Manşûr- Maulânâ Şenâullâh Kâsımî, Safarnamah-ı Turkî, Cem'iyet-i Şebâb'ul-Islâm, Lakhnov 2013.
(مولانا سید سلمان حسینی ندوی۔ مولانا عیسیٰ منصور۔ مولانا ثناء اللہ قاسمی، سفرنامہ ترکی، جمعیت شباب الاسلام، لکھنؤ ۲۰۱۳)
- 65) Rafî'uz-Zaman Zuberî, Cab Ḥuvâb Ḥaḳîqat Bantē heyñ: Turkî kē Tîn Safar, Fazlî Sanz, Karaçi 2013.
(رفیع الزمان زبیری، جب خواب حقیقت بنتے ہیں: ترکی کے تین سفر، فضلی سنز، کراچی ۲۰۱۳)
- 66) Şabîḥah Anvar, Dêkhâ Ham nē İstanbul (Safarnamah), 'Arşiyah Pablî Keyşinz, Dehlî 2013.
(صبیحہ انور، دیکھا ہم نے استنبول (سفرنامہ)، عرشہ پبلی کیشنز، دہلی ۲۰۱۳)
- 67) Seyîd Aḥtar Cafarî, Seyyahûn kî Cannat Turkî, 'İlm u 'İrfân Pablişîrz, Lahor 2013.
(سید اختر جفری، سیاحوں کی جنت ترکی، علم و عرفان پبلیشرز، لاہور ۲۰۱۳)
- 68) Hasnaîn Nâziş, Qardeş: Safarnamah-ı Turkî, Hayâm Pablikeyşinz, İslâmâbâd 2013.
(حسنین نازش، قاردهش: سفرنامہ ترکیہ، حیام پبلیکیشنز، اسلام آباد ۲۰۱۳)
- 69) Farruḥ Suheyl Gôindî, Turkî hî Turkî, Cumhûrî Pablikeyşinz, Lahor 2014.
(فرخ سہیل گویندی، ترکی ہی ترکی، جمہوری پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۱۴)
- 70) Firoz Şâh Gilânî, Yâr-ı Turkî, Cumhûrî Pablikeyşinz, Lahor 2014.
(فیروز شاہ گیلانی، یار ترکی، جمہوری پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۱۴)
- 71) A. B. Aşraf, Zouk-ı Daşt Navardî, Cumhûrî Pablikeyşinz, Lahor 2015.
(اے۔ بی۔ اشرف، ذوق دشت نوردی، جمہوری پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۱۵)
- 72) Salma A'vân, İstanbul keh 'Âlem mē Muntahib, Dûst Pablikeyşinz, İslâmâbâd 2015.
(سلمیٰ اعوان، استنبول کہ عالم میں منتخب، دوست پبلی کیشنز، اسلام آباد ۲۰۱۵)
- 73) 'Ubeydullâh Kehar, Yâr-ı Men Turkî, True Vision Pablikeyşinz, Karaçi 2015.
(عبیداللہ کبیر، یار من ترکی، کراچی ۲۰۱۵)
- 74) C. 'Abbâsî, Istanbul kē Din, Sang-ı Mîl Pablikeyşinz, Lahor 2016.
(جمیم عباسی، استنبول کے دن، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۱۶)
- 75) Muḥammad İ'câz Tabassum, Turkî beh Turkî, Faysalâbâd 2016.
(محمد اعجاز تبسم، ترکی بہ ترکی، فیصل آباد ۲۰۱۶)
- 76) Muḥammad Aşraf Kamâl, Yurop ki Dahlîz Par: Safarnamah-ı Turkî, Rang-ı Adab Pablikeyşim, Karaçi 2016.
(محمد اشرف کمال، یورپ کی دہلیز پر: سفرنامہ ترکی، رنگ ادب پبلی کیشنز، کراچی ۲۰۱۶)
- 77) İqbâl Mandvia, Cennet Arzî İstanbul, Şîrî Printing Pirēs, Karaçi 2016.
(اقبال ماندوی، جنت ارضی استنبول، شیری پرنٹنگ پریس، کراچی ۲۰۱۶)
- 78) Abu Yahya, Sayr-i Nâtâmâm: Austurya aur Turkî ka Safarnamah, In zâr Pablişîrz, Karaçi 2016.
(ابو یحییٰ، سیر نامتاما: آسٹریا اور ترکی کا سفرنامہ، انڈاز پبلیشرز، کراچی ۲۰۱۶)
- 79) Ḥâce Muḥammad Şarîf (Justice), Zubân-ı Yâr-ı Men Turkî, Al-Faysal Nâşîrân-ı Kutub, Lahor 2016.
(خواجہ محمد شریف (جسٹس)، زبان یار من ترکی، الفیصل ناشران کتب، لاہور ۲۰۱۶)
- 80) İftihâr Aḥmed Ḥâfîz Kâdrî, Safarnamah-ı Ziyârat-ı Turkî (Taḥrîr u Taşâvîr kē Â'inah mē), Râvalpindî 2017.
(افتخار احمد حافظ قادری، سفرنامہ زیارت ترکی (تحریر و تصاویر کے آئینے میں)، روالپنڈی ۲۰۱۷)
- 81) Altaf Aḥmed 'Âmir, Taşkend sē İstanbul, Sayâhat kē Rang Qasım 'Alî kē Sang, 2018.
(الطاف احمد عامر، تاشقند سے استنبول: سیاحت کے رنگ قاسم علی شاہ کے سنگ، ۲۰۱۸)
- 82) Zâhid Munîr 'Âmir, Diyâr-ı Şams (Turkî-nâmah), Book Cornerz, Lahor 2019.
(زاہد منیر عامر، دیار شمس (ترکی نامہ)، بک کارنر لاہور، ۲۰۱۹)
- 83) Ṭâhir Anvâr Pâşâ, Turkî mē Pâşâ (Safarnamah-ı Turkî), Cumhûrî Pablikeyşinz, Lahor 2019.
(طاہر انور پاشا، ترکی میں پاشا (سفرنامہ ترکی)، جمہوری پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۱۹)
- 84) Ḥâce Muḥammad Akrâmuḍḍin, Muşâhadât: Muḥtalif Mamâlik kē Safarnamah, Dehlî 2020.
(خواجہ محمد اکرام الدین، مشاہدات: مختلف ممالک کے سفرنامہ، دہلی ۲۰۲۰)

SONUÇ

Urdu dili ile ilk seyahatnamenin 1837 yılında yazılmasının hemen ardından yazılmaya başlayan Türkiye seyahatnameleri günümüze kadar devam etmiş ve mevcut araştırmalarımıza göre bu süreçte seksen dört seyahatname yazılmıştır. Elbette çalışılan coğrafyanın genişliği göz önünde bulundurulduğunda burada yer alanlar dışında başka seyahatnameler olması da mümkündür. Özellikle İslam Birliği düşüncesi çerçevesinde alt kıtadan Osmanlı topraklarına gelen Müslüman seyyahlar yazdıkları seyahatnamelerde Türklerle ilgili sosyal, kültürel ve siyasi pek çok bilgiye yer vermiştir. İlk seyahatnamelerde Çanakkale, İstanbul ve İzmir anlatılırken, ilerleyen süreçte seyyahın seyahat rotası doğrultusunda Türkiye'nin her bir ili seyahatnamede yer almıştır. Son yıllarda da özellikle kültürel ilişkilerin bir yansıması olarak Pakistan ekranlarında yer alan Türk dizileri vesilesiyle buradan Türkiye'yi gezmek üzere pek çok seyyah gelmekte ve gezi gözlemlerini de seyahatname olarak kaleme almaktadır. Bu seyahatnameler hiç şüphesiz okuyucuda anlatılan yerleri görmeye dair bir merak ve arzu uyandırmakta bu da iki ülke arasında geçmişten gelen tarihi ve kültürel bağları perçinlemektedir.

KAYNAKÇA

- Arif, Robina Parvin (2019). *Novabadiyati Ahd meyñ Havatin key Urdu Safarnamey: Samaci aur Siyasi Mutalaa (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Islamabad: IIU
- Bânu, Şâh (1915). *Seyâhat-ı Sulţânî*, Agra: Mufid 'Âm Pirēs.
- Beg, Mirza Hamid (1999). *Urdu Safarnamey ki Muhtasar Tarih*, Lahor.
- Cuddon, J.A. (2004). *Istanbul: Târîhî aur Rômânî Şehir (mütercim: Ahmed Batt- Ahsen Batt)*, Lahor: Jumhuri Publications.
- Cuddon, J. A. (1960). *The Owl's Watchsong: A Study of Istanbul*, London: Barrie and Rockliff.
- Çiftsüren, Arzu (2015). *Journey of Urdu Language and Literature in Turkey (From the Perspective of Turkey-South Assian Muslims Relations) "Turkey and Turks in the Travelogues of Hakim Mohammed Said"*, Bhawalpur: Urdu Ghar.
- Fatimah, Sadaf (2011). *Havatin key Urdu Safarnamun ka Tahkiki Mutalaa*, Karaçi: Ancuman-i Tarakki-i Urdu Pakistan.
- Hân, Nevvab 'Omar (1885). *Safarnâmah-i Âinah-ı Frang*, Lakhnov: Maţba' Munşî Naval Kişör.
- Kişmir, Aykut (2019). *Pakistan Tarihinde Türkler*, İstanbul: Demavend Yayınları.
- Sadid Anvar (1987). *Urdu Adab meyñ Safarnamah*, Lahor: Mağribî Pâkistân Urdu Akîdmî.
- Wasti, Syed Tanvir (2014). "The Turkish Component of the 1908 European Travelogue of Nazli Rafia, Begum of Janjira", *Pakistan Perspectives*, vol. 19, no: 2 Erişim Adresi: <https://psc.edu.pk/psc/index.php/2019/11/24/vol-19-no-2-july-december-2014/>

EXTENDED ABSTRACT

In addition to being genre in literature travelogues are also closely related to disciplines, such as history and geography. The first travelogue in Urdu language was written by Yousuf Kambal Posh in 1837, after his trip to London and thus travelogues entered the Urdu literature as a literary genre. During this very era of 1837 to 1923s termed as “nationalist movement-era”, the wars were at full swing, the Empires in the Subcontinent and surroundings were being disintegrating and cities were full of blood-shed. Consequently, tourism from the subcontinent to the other parts of world was not a flower of age. The travel was executed under extreme and urgent emergencies, for instance for Political, medical or other Strategic intents. During this time-span, the first period of travelogues writers were mostly prominent educationist and jurist of Indo-Pak Subcontinent. The first Urdu travelogue on Turkey was written by Muhammed Umar Khan, who was Navvab of Basoda. He contributed vital informations about Istanbul, Izmir and Canakkale. His contribution of travelogues on Turkish-heritage consists of 15 pages. This very travelogue also conversed about mosques and the promenades in Istanbul, the old names of Istanbul's districts like Ayastefanos and Makrikoy, trains and train lines of Istanbul. One of the most important and comprehensive travelogue written in Urdu about Turks is Shibli Naumani's “Turkey, Egypt and Syria Travelogue”. This travelogue has deep rooted reflections of ideas of Panislamism amongst Turkey and Subcontinent, Originally conceived by Abdul Hamid II., Shibli organised travels to Islamic countries and expressed his observations as a travelogue. In the beginnings the travellers from Indo-Pak Subcontinent planned their voyage to Turkey in three different ways. Some of them visited Europe and while returning to subcontinent they also planned visiting Turkey. Some of them visited Islamic countries with the aim of coordinating with eachother and some of them just visited Turkey because of the metaphysical attractions of Great-Istanbul. Conversely travelers from Indo-Pak Subcontinent came here after their performance of Umrah. In the first phase, the travelers from Subcontinent visited Turkey especially during the reign of Abdul Hamid II. This era of Travelogue narrated information about Turkey from Politics to culture, from education to everyday life and so on. According to this research more than eighty travelogues have been written in Urdu about Turkey and Turks. The most popular cities in these travelogues are Istanbul, İzmir, Konya, Bursa and Antalya. The centuries old deep-rooted philosophy of Panislamism has further developed the cultural ties and relations amongst Turkey and Pakistan as a iron brothers who always stand with eachother in trying and good times. Hence the number of the travelogues have been increasing ever since then and so forth, consequently bringing two brotherly-countries closer with every passing day, spiritually as well as realistically towards greater concept of institution, culture and literature.